

ПРАВА ЛЮДИНИ, ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

УДК 343.211/3

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-8-13

Іван БОГАТИРЬОВ©

доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
(Державний університет «Житомирська
політехніка», м. Житомир, Україна)

ВІКТИМОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖЕРТВИ ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ

У статті розглянуто питання, пов'язані з віктимологічною особливістю жертви вимушеної міграції. Визначено проблеми, які детермінують у зв'язку з цим вимушену міграцію, вчинення кримінального правопорушення і, як наслідок, появи жертви вимушеної міграції. Сформульовано авторське визначення жертви вимушеної міграції – це особа, українець або іноземець, якій внаслідок війни або збройного конфлікту була заподіяна шкода, включно з втратою житла, роботи, з тілесними ушкодженнями, емоційними та психологічними стражданнями, із суттєвим порушенням їх основних прав внаслідок дії або бездіяльності, військовослужбовців збройних сил держави агресора. Доведено, що віктимологічні особливості жертви вимушеної міграції впливають на характер і типовий ступінь суспільної небезпечності посягання і недостатньо враховуються під час встановлення індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності під час винесення судового рішення щодо вчиненого злочинцем кримінального правопорушення.

Ключові слова: віктимологія, віктимність, війна, збройний конфлікт, жертва, іноземець, міграція, кримінальне правопорушення.

Постановка проблеми. Варто наголосити, що на початку ХХІ ст. зусиллями вітчизняних і закордонних вчених створюється цілісна парадигма кримінологічної теорії вчення про жертву злочину — віктимологія (від лат. *victima* – і грец. *logos* – вчення). Оскільки кримінологічна віктимологія, як галузь знань про злочинність, розглядає жертву кримінального правопорушення (злочину або кримінального проступку), ми в цій статті розглянемо питання, які пов'язані з віктимологічною особливістю жертви вимушеної міграції.

Незважаючи на всі зусилля норм міжнародного гуманітарного права та дії міжнародних організацій, які робляться заради миру, спокою і нормального життя людей, тягар людських страждань, смерті і руйнацій, жертв вимушеної міграції неминуче приносить війна. Не обійшла вона і Україну. Отже, російсько-українська війна, збройні конфлікти у світі є жорстокою реальністю ХХІ століття. І найголовніше, що всі ці процеси продовжують зростати.

Оскільки визнані державами договори і конвенції, навіть урочисто ратифіковані, не можуть урятувати життя, попередити жорстокість чи оберігати власність невинних людей, все це створює передумови вимушеного переселення людей в інші країни або в межах власних країн.

Як вважаю, цілком логічним є питання, яке варто поставити на порядок денний кримінально-правового та кримінологічного блоку – це дослідження віктимологічних особливостей жертви вимушеної міграції, в тому числі і іноземця. У зв'язку з цим

© І. Богатирьов, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4001-7256>

vanbogatyrov@gmail.com

особливо актуальними та практично затребуваними є наукові праці, присвячені дослідженню віктимологічної профілактики.

Оскільки кримінологічна наука напрацювала достатньо знання про особу злочинця та її поведінку, вітчизняні кримінологи мають доповнити ці знання особою, яка вчиняє злочини в умовах російсько-української війни. Водночас кримінологічний інструментарій дослідження злочинності в умовах російсько-української війни повинен показати її віктимологічний бік, оскільки про жертву вимушеної міграції саме в цих умовах пишуть і говорять дуже мало, більше про злочинців збройних сил р.ф., військовополонених, колаборантів.

За даними виконаного нами дослідження, жертви вимушеної міграції стикаються з труднощами у процесі працевлаштування, облаштування житла, придбання елементарних предметів побуту для нормального проживання. Вони значною мірою втратили колишні економічні, професійні і, навіть, родинні зв'язки та опинилися перед необхідністю формування нового соціального статусу – іноземця, завдяки якому спроможні увійти до нових соціальних груп.

Отже, масовий характер вимушеної міграції характеризується не тільки великою кількістю соціально-психологічних, економічних проблем, вона також охоплює і віктимологічні особливості жертви вимушеної міграції, якій властиві агресивність, відчуття тривоги і розгубленості, втрати почуття впевненості, нервово психічної напруженості, що нерідко призводить до девіантної поведінки особистості і негативно позначається на результатах адаптації.

Отже, треба визнати, що кримінологічна наука має невідкладно поставити на порядок денний питання про віктимологічну особливість жертви вимушеної міграції і запропонувати адекватне її вирішення.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Вивчення наукових, навчальних, навчально-методичних та інших видань показало, що проблема жертви вимушеної міграції з позиції віктимологічної кримінології взагалі не була предметом дослідження вітчизняних вчених. На цей час проблематикою жертви кримінального правопорушення досить активно та продуктивно займаються такі учені, як: А. Богатирьов, І. Богатирьов, В. Василевич, В. Веселуха, Б. Головіна, О. Гумін, О. Джуца, О. Колб Є. Моїсєєв, Р. Магаррі, Є. Назимко, О. Лукашевич, В. Сенаторов, Д. Тичина, Т. Тіточка, В. Христенко, В. Туляков, С. Укліт, Л. Франк, Дж. Шелі тощо.

Водночас з урахуванням сьогоденних соціально-політичних, воєнних реалій, збройних конфліктів, що відбуваються у світі, розробка проблем дослідження віктимологічної особливості жертви вимушеної міграції є актуальною і такою, що має теоретико-прикладне значення. Більше того, на доктринальному рівні проблема віктимологічної особливості жертви вимушеної міграції не була предметом наукових досліджень, що знижує рівень кримінологічної віктимології, а тому її розробка є очевидною.

Зважаючи на це, **метою** цієї наукової статті є обґрунтування необхідності дослідження віктимологічної особливості жертви вимушеної міграції як одного з чинників російсько-української війни та збройних конфліктів у світі. А головне завдання – розробка аргументованих заходів, спрямованих на усунення, нейтралізацію та блокування причин і умов вчинення кримінальних правопорушень відносно іноземців, жертв вимушеної міграції.

Виклад основного матеріалу. Якщо проаналізувати сукупність правопорушень, де жертвою є особа вимушеної міграції, її умовно можна поділити на ті, в яких жертва є особа – українець, яка під час війни вимушена була переміститися в більш безпечне місце і іноземець, або громадянин без громадянства, який перебував на території України і став жертвою. До речі, за нашим дослідженням мільйони людей зараз мають статус вимушених переселенців або біженців, що свідчить про мотиви їх переміщення – вони вимушені залишати свої домівки, щоб зберегти власне життя та життя рідних, уникнути насилля з боку окупантів, які віроломно вдерлися на нашу землю [1, с. 151–152].

У зв'язку з цим постає логічне питання поставити на порядок денний кримінологічної науки дослідження проблеми віктимологічної особливості жертви вимушеної міграції. Результати вивчення цієї проблеми показують, що під жертвою злочину необхідно розуміти особу (фізичну чи юридичну), якій унаслідок суспільно небезпечних діянь злочинця завдано фізичної, майнової, моральної шкоди (для фізичної особи) чи спричинено шкоду її діловій репутації (юридична особа) або істотно порушено

її основні права внаслідок дії або бездіяльності, та яка визнана такою в процесуальному порядку [2, с. 122].

Розкриваючи поняття та зміст віктимологічної проблематики, вітчизняний вчений В. Туляков зазначає, що гуманізація політичної свідомості в Україні припускає реальний поворот системи кримінальної юстиції до проблеми потерпілих від злочинів, оскільки сьогодні завдання якраз і полягає в поглибленому й детальному дослідженні й розробці основ теорії кримінальної віктимології, у формуванні системи наукових знань про жертву злочину з метою оптимізації соціального контролю над злочинністю, гуманізації кримінальної політики й узгодження українського національного законодавства з міжнародно-правовими стандартами в галузі захисту прав жертв злочинів [3, с. 122].

Закордонні дослідники Р. Магаррі та С. Уокліт у книзі «Криминологія війни» показали роль криминології у вивченні війни та збройних конфліктів. Зокрема, вони ґрунтовно розкрили такі компоненти вимушеної міграції: 1) криминогенних наслідків війни як для цивільного населення, так і для військовослужбовців; 2) криминологічний аналіз воєнних злочинів; 3) криминологічне обґрунтування покарання воєнних злочинців; 4) криминологічне обґрунтування криміналізації воєнних злочинів, злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку; 5) криминологічний аналіз як законних державних збройних сил, так і різних комбінацій організованих злочинних груп, терористів та найманців, чий незаконні методи ведення війни можуть містити масові напади на цивільне населення, у тому числі етнічні чистки, геноцид, тероризм; 6) дослідження тероризму та розроблення ефективних стратегій припинення тероризму державами, у тому числі шляхом злиття військових та поліцейських методів; 7) вивчення «поствоєнного синдрому» ветеранів війни як криминогенного фактора [4].

На жаль, в цій книзі вчені не піддали аналізу проблем дослідження віктимологічної особливості жертви вимушеної міграції. Отже, саме тому в нашій науковій статті наголошено на знання про жертв злочинів в умовах російсько-української війни та збройних конфліктів у світі. До речі, засновник класичної школи кримінального права Чезаре Бекарія називав злочинами всі діяння, спрямовані проти суспільного блага. На перше місце він ставив порушення, що спричиняють шкоду суспільству, а на останнє – найдрібніші порушення прав приватної особи. Оскільки гарантія безпеки приватних осіб є першочерговим завданням будь-якої законно створеної асоціації, то порушення невід'ємного права кожного громадянина на безпеку не може не спричинитися до суворого покарання, передбаченого законом [5, с. 93].

Отже, злочин і покарання вченим розглядалися в об'єктивному плані. При цьому ні особою злочинця перед вчиненням злочину, ні поведінкою його майбутньої жертви не цікавилися, і на них не звертали увагу, тільки в суді і то поверхово. Як встановлено під час нашого дослідження слова Чезаре Бекарія про жертву злочину стали пророчими, оскільки фактично кожен, хто став потерпілим від вимушеної міграції під час війни або збройного конфлікту – є жертвою.

Міжнародно-правове поняття жертви злочину прямо стосується Декларації «Основні принципи правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою». І зводиться до такого: жертви – це особи, яким індивідуально або колективно була заподіяна шкода, включаючи з тілесними ушкодженнями або моральною шкодою, емоційним стражданням, матеріальною шкодою або суттєвим порушенням їх основних прав внаслідок дії або бездіяльності, порушення наявних законів держави [6].

Водночас поглиблене вивчення цією Декларацією показало, що термін «жертва» у відповідних випадках містить у собі близьких родичів чи утриманців безпосередньої жертви, а також осіб, яким було завдано збитків під час спроби надати допомогу жертві, що перебуває у тяжкому становищі, або запобігти віктимізації (щоб особа стала жертвою становища) [6].

На нашу думку, основні положення вищенаведеної декларації прямо стосуються предмета нашого дослідження, оскільки в цій Декларації, стосуються всіх осіб без будь-яких відмін, незалежно від раси, кольору шкіри статі, віку, мови, віровизнання, національності політичних чи інших поглядів, культурних переконань чи практики, майнового чи родинного становища, етнічного або соціального походження, вимушеної міграції тощо.

На жаль, за нашим дослідженням жертва вимушеної міграції не завжди отримує з боку правосуддя справедливого поведіння. Більше того, відсутність механізму

компенсації завданих збитків вчиненого щодо неї кримінального правопорушення вимагає від національного законодавства забезпечити жертвам вимушеної міграції можливість отримувати компенсацію за допомогою офіційних або неофіційних процедур. Серед таких процедур варто виділити:

– надання в судовому порядку жертвам кримінального правопорушення інформації щодо можливості своєчасно отримати компенсацію завданих збитків з боку злочинця;

– участь жертв вимушеної міграції на всіх етапах кримінального провадження, особливо коли зачіпаються їхні особисті інтереси та надання їм правової допомоги протягом всього судового процесу;

– саме російсько-українська війна та збройні конфлікти створили практику надання жертвам вимушеної міграції справедливую реституцію. Така реституція повинна містити повернення власності або виплату за спричинені збитки чи шкоду, відшкодування витрат, викликаних вентимізацією, надання послуг та поневолення у правах;

– отримання жертвами вимушеної міграції соціальної, матеріальної, медичної та психологічної допомоги від місцевих органів влади та об'єднаних територіальних громад.

На думку вітчизняних вчених В. Кердивар, В. Христенко, а з нею ми погоджуємося, про те, що внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [7, с. 124].

Отже, жертва вимушеної міграції в кримінологічній віктимології залишається найбільш трагічною фігурою, оскільки вона страдає від війни та збройних конфліктів, які містять у собі горе, смерть, втрату близьких і рідних. На жаль, шкода, яка спричиняється війною або збройним конфліктом, інколи безповоротна, наприклад, внаслідок убивства людини, з іншого – держава, в особі її вповноважених органів, яка немов би гарантує захист прав та законних інтересів, починаючи з фізичних осіб і закінчуючи власними інтересами, розглядає жертву від злочину лише як фігуранта справи, стосовно якого треба здійснити певні процесуальні дії, необхідні для руху кримінального провадження та застосування до винної особи кримінальної відповідальності [8, с. 202].

Як наслідок – жертва вимушеної міграції не має інформації про ті умови, в яких буде утримуватись злочинець під час відбування покарання, що може призвести до утворення у постраждалого від злочину перекрученого уявлення про ці умови й, врешті-решт, до розчарування в правосудді загалом. Водночас широке інформування про вимоги режиму в місцях позбавлення волі, крім морального задоволення жертва, могла б мати й вплив на запобігання вчинення злочинів іншими особами [9, с. 31].

Висновки. Виконане нами дослідження про віктимологічні особливості жертви вимушеної міграції дозволяє констатувати таке:

1) жертва вимушеної міграції – це особа, українець або іноземець, якій внаслідок війни або збройного конфлікту була заподіяна шкода, включно з втратою житла, роботи, тілесними ушкодженнями, емоційними та психологічними стражданнями, із суттєвими порушеннями їх основних прав внаслідок дії або бездіяльності військовослужбовців збройних сил держави агресора;

2) віктимологічні особливості жертви вимушеної міграції впливають на характер і типовий ступінь суспільної небезпечності посягання і недостатньо враховуються під час встановлення індивідуалізації та диференціації кримінальної відповідальності під час винесення судового рішення щодо вчиненого злочинцем кримінального правопорушення.

Список використаних джерел

1. Богатирьов І. Г. Російсько-українська війна: погляд кримінолога. монографія. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АДЕФ-УКРАЇНА», 2023. 244 с.
2. Джужа О. М., Василевич В. В., Черней В. В., Чернявський С. С. Кримінологія : підруч. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джузі. Київ : ФОП Маслаков, 2020. 612 с.
3. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) : монографія. Одесса : Юрид. лит-ра, 2000. 336 с.
4. McGarry R., Walklate S. A Criminology of war? Bristol: Bristol univ. press, 2019. 176 p.

5. Бекарія Ч. Про злочини і покарання. Стелс, 1995. 304 с.
6. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою. *Права людини в Україні*. URL: <https://khpg.org/1080460475> (дата звернення: 03.07.2023).
7. Кердивар В. В., Христенко В. Є. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту : монографія. Харків : Нац. ун-т цивільного захисту, 2021. 144 с.
8. Сенаторов М. В. Поняття потерпілого від злочину в кримінальному праві. *Вісник Академії правових наук України*. 2003. № 1 (32). С. 202–210.
9. Мукшименко А. П., Яковець І. С. Захист прав потерпілого при виконанні кримінальних покарань. Київ : Паливола А. В., 2007. 180 с.

Надійшла до редакції 04.08.2023

References

1. Bohatyrov, I. H. (2023) Rosiisko-ukrainska viina: pohliad kryminoloha [The Russian-Ukrainian war: the view of a criminologist] : monohrafiia. Kyiv : TOV «Vydavnychi dim «ADEF-UKRAINA», 244 s. [in Ukr.].
2. Dzhuzha, O. M., Vasylevych, V. V., Cherniei, V. V., Cherniavskiy, S. S. (2020) Kryminolohiia [Criminology] : pidruchnyk / za zah. red. d-ra yuryd. nauk, prof. V. V. Chernieia ; za nauk. red d-ra yuryd. nauk, prof. O. M. Dzhuzhi. Kyiv : FOP Maslakov, 612 p. [in Ukr.].
3. Tuliakov, V. A. (2000) Viktimolohiia (sotsyalnyye i kryminologicheskiye problemy) : monohrafiia. Odessa : Yurid. lit-ra, 336 p. [in russ.].
4. McGarry, R., Walkate S. (2019) A Criminology of war? Bristol: Bristol univ. press., 176 p.
5. Bekariia, Ch. (1995) Pro zlochynty i pokarannia [About crimes and punishments]. Stels, 304 p. [in Ukr.].
6. Deklaratsiia osnovnykh pryntsypiv pravosuddia dlia zhertv zlochyntiv ta zlovzhyvannia vladoiu [Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power]. *Prava liudyny v Ukraini*. URL : <https://khpg.org/1080460475> (access date: 03.07. 2023). [in Ukr.].
7. Kerdyvar, V. V., Khrystenko, V. Ye. (2021) Syndrom zhertvy u vnutrishno peremishchenykh osib iz zony lokalnoho voiennoho konfliktu [Victim syndrome in internally displaced persons from the zone of local military conflict] : monohrafiia. Kharkiv, 143 p. [in Ukr.].
8. Senatorov, M. V. (2003) Poniattia poterpiloho vid zlochyntu v kryminalnomu pravi [The concept of a victim of a crime in criminal law]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy*. № 1 (32), pp. 202–210. [in Ukr.].
9. Mukshymenko, A. P., Yakovets, I. S. (2007) Zakhyst prav poterpiloho pry vykonanni kryminalnykh pokaran [Protection of the rights of the victim during execution of criminal punishments]. Kyiv : Palyvoda A. V. 180 h. [in Ukr.].

ABSTRACT

Ivan Bohatyrov. Victimological features of victims of forced migration. The Russian-Ukrainian war, armed conflicts in the world are a cruel reality of the XXI century. Despite all the efforts of the norms of international humanitarian law and the actions of international organizations, which are done for the sake of peace, tranquility and normal life of people, the burden of human suffering, death and destruction, victims of forced migration is inevitably brought by war. And the most important thing is that all these processes continue to grow.

It has been proven that the treaties and conventions recognized by the states, even solemnly ratified, cannot save lives, prevent cruelty or protect the property of innocent people, all these factors create prerequisites for the forced resettlement of people to other countries or within their own countries.

Therefore, it is quite logical that the issue that should be put on the agenda of the criminal-legal and criminological block is the study of the victimological features of the victim of forced migration, including a foreigner. In this regard, scientific works dedicated to the study of victimological prevention are especially relevant and practically in demand.

Criminological science has developed sufficient knowledge about the identity of the criminal and his behavior, domestic criminologists should supplement this knowledge with a person who commits crimes in the conditions of the Russian-Ukrainian war. At the same time, the criminological toolkit for the study of crime in the conditions of the Russian-Ukrainian war should show its victimological side, since few researches were written and spoken about the victim of forced migration in these conditions, more about criminals of the armed forces of the Russian Federation, prisoners of war, collaborators.

According to the research conducted by us, victims of forced migration face difficulties in the process of finding employment, arranging housing, and purchasing basic household items for normal living. To a large extent, they lost their former economic, professional and even family ties and found themselves faced with the need to form a new social status – a foreigner, thanks to which they are able to join new social groups.

Therefore, the mass nature of forced migration is characterized not only by a large number of socio-psychological and economic problems, it also includes the victimological features of the victim of forced migration, which is characterized by aggressiveness, feelings of anxiety and confusion, loss of a sense of confidence, nervous and mental tension, which often leads to deviant personality behavior and

negatively affects the results of adaptation.

Our study of the victimological characteristics of victims of forced migration allowed us to formulate the following conclusions: 1) a victim of forced migration is a person, a Ukrainian or a foreigner, who has been harmed as a result of war or armed conflict, including loss of housing, jobs, physical injuries, emotional and psychological suffering, a significant violation of their basic rights as a result of the action or inaction of military personnel of the armed forces of the aggressor state; 2) the victimological features of the victim of forced migration affect the nature and typical degree of social danger of the offense, and are not sufficiently taken into account when establishing the individualization and differentiation of criminal responsibility when issuing a court decision regarding the criminal offense committed by the criminal.

Keywords: *victimology, victimhood, war, armed conflict, victim, foreigner, migration, criminal offense.*

УДК 342.95+351.742

DOI: 10.31733/2078-3566-2023-3-13-20

Євген КУРІННИЙ©

доктор юридичних наук, професор
(Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя, Україна)

ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття стосується актуальної проблеми – перспектив створення військової поліції в Україні. Розглянуто питання військової дисципліни, повноважень Військової служби правопорядку та можливості створення на її базі Військової поліції у складі Збройних Сил України. Проаналізовано попередні спроби вирішення цієї проблеми в нашій державі. Здійснено загальну характеристику чинних у світі двох моделей організації військових правоохоронних структур – військової поліції та жандармерії. Запропоновано зупинитись на варіанті Служби осавулів (жандармерії) та наведено аргументацію доцільності його запровадження в нинішніх умовах війни в Україні.

Ключові слова: *військова дисципліна, збройні сили, військові правоохоронні органи, сили оборони, досудове розслідування, військова поліція, жандармерія.*

Постановка проблеми. Кожна соціальна організація починаючи від певного суспільно-політичного утворення і завершуючи конкретним трудовим колективом, під час свого функціонування має керуватись комплексом сталих правил-положень, що містяться у нормах права, моралі, звичаїв, традицій. Одним із основних елементів зазначеного комплексу є дисципліна.

Дисципліна (лат.: вчення, виховання, розпорядок): певний обов'язковий порядок поведінки членів трудового колективу, громадян, діяльності організації, що відповідає нормам права й моралі суспільства або вимогам певної організації. У суспільстві завжди є загальнообов'язкова дисципліна і спеціальна дисципліна, обов'язкова лише для членів певної організації (трудова, військова, партійна тощо) [1]. Дотримання вимог дисципліни є загальним правилом як для пересічного громадянина, так і конкретним обов'язком для репрезентанта відповідної організації (колективу), за порушення якого він може нести дисциплінарну відповідальність.

Загалом дисциплінарний: той, що стосується дисципліни; дисциплінарний проступок – проступок, стягнення за який накладається у порядку службової підлеглості; дисциплінарний статут – офіційне положення, що визначає основи військової дисципліни; дисциплінарний батальйон – особлива військова частина, в якій відбувають покарання засуджені військовослужбовці; дисциплінарний арешт – міра дисциплінарного стягнення [1].

© Є. Курінний, 2023

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3069-3405>

anastasiaeland@gmail.com